

## מנהגי החתונה של יהודי עיראק בדורות האחרונים

מאת שמעון חייט

המנהגים הנזכרים במאמר זה היו רווחים עד עלייתם ההמונית של יהודי עיראק לישראל בתחילת 1951. לאחר מכן חל שינוי רב במנהגים אלה כך שכל משפחה סיגלה לעצמה את המנהג הנראה לה בהתאם לחידושי הזמן.

עם מיוזגם של יהודי עיראק בתרבות הישראלית המודרנית הם אימצו להם את רוב מנהגי החתונה בישראל. למרות זאת, הרי יש כמה מנהגים מיוחדים שיהודי עיראק עדיין שומרים עליהם בצורה מיוחדת, כגון מנהגי ההסתכלות והאירוסין וכן המנהג לפיו החתן שובת ממלאכה בכל שבעת ימי המשתה. כמו כן עדיין נוהגים יהודים אלה לזמר פיוטים בעברית ובערבית המיוחדים רק להם. מנהגים אלה כוללים הווי המאיר את דמותה של יהדות עיראק אשר נשכח גם עקב העובדה כי הוא מובא בצורה מצומצמת במקורות היסטוריים וספרותיים מצויים, כגון ספרות שאלות ותשובות וכן ספרי הלכה שראו אור בעיראק. באמצעות מחקר זה ניתן להציל משכחה מנהגים אלה העומדים לרדת לתהום הנשייה עקב מיוזגם של יהודים אלה בתרבות הישראלית החדשה.

א. שידוכים והיכרות — כשמגיע הבחור לפרקו נהגו הוריו לשאול אותו: „מתי נשמה בחתונתך“. מאחר שהבחור היה בישן ומנומס לא נהג לענות על שאלה זו. משום כך הוריו שואלים אותו שנית: „מתי נשיא אותך; רוצים אנו לשמוח בחתונתך טרם מותנו“. כאן נהג הבחור לשתוק ושתיקתו זו העידה על רצונו בכך ועל הסכמתו להצעתם.

בשלב זה מתחילים בחיפושים אחרי הכלה. תפקיד זה מוטל על האם המתחילה לחשוב על עלמה מתאימה מקרב המשפחה. במידה שהיא מצאה בחורה מתאימה, היא מתארת אותה בפני בנה ומוסיפה לשבח את הכלה המיועדת. שהיא בדרך כלל מוכרת לבחור מילדות. במקרה זה מסכים הבחור להצעת האם. במידה שהאם מבקשת לחתן את בנה בבחורה אחרת ולא מהקרובים, היא עורכת חיפושים בקרב המכרות. דרכי חיפוש אלה הן שונות. כאשר ראתה האם נערה מסויימת היוצאת מביתה והולכת בלוויית אמה לשוק, נזכרה בבית הבחורה ולמחרת היתה משתדלת לפגוש את הנערה כאילו „במקרה“ וכך מתוודעת לביתה. אחרי שהכירה את הבית היא באה להורי העלמה כאילו באקראי ושואלת מהם חפץ, או שואלת שאלה מסויימת.

באותה הזדמנות רואה האם את מצב הבית ומצבם של אלה המתגוררים בו. האם משבחת את הבחורה ומביעה את צערה על כך שאין לה בת כמותו ובכך רומזת לעלמה על כוונתה להשיאה. במידה שכולם מסכימים, מדברים על החתן המיועד ובשיחה זו מספרת האם על משפחתה ועל הבחור וכשרונותיו. באותה הזדמנות מנשקת האורחת את הכלה המיועדת כשכוונת הנשיקה היא לבדוק את ריח הפה, משום שהעיראקים מיחסים חשיבות רבה לענין זה, כאשר בדיקה זו משביעה את רצון האורחת, היא מבקשת רשות ונפרדת מהאורחות. בהגיעה לביתה היא מספרת לבעלה על הכלה המיועדת ומתארת אותה באמרה שהיא לבנת עור, שיניה כמו פנינים, וגובהה כעץ הריחן וכדומה. אותו תיאור היא משמיעה לפני הבן ומפליגה בתארה את יופיה והתנהגותה ויכולתה לנהל חיי בית. כן היא מספרת לו נסים ונפלאות על ייחוסה הרם ועל בריאותה הטובה. תיאור מופלג ודמיוני זה הביא לעתים לסכסוכים ממושכים בין בני הזוג ובמקרה מסויים גם להתאבדות. על כך יעיד הסיפור המובא בקיצור<sup>1</sup>:

„בחור יהודי אחד שקידש לו עלמה וביום שבת זה שהוא פרשת ויהי היה צריך להיות ארוס, אולם ביום ראשון בערב הוא הרעיל את עצמו“.

מהדרשית שהתנהל בין האם ובנה מסתבר כי הסיבה לכך היא אכזבתו מבחירת לבו שלא ראה אותה ורק שמע אודותיה מפי אמו שסמך על תיאוריה.

„אני סמכתי עליך... הלכת לראותה ואמרת כי היא בחורה טובה ואין בה פגם... כיצד היא עלמה טובה...“ אמרה לו אמו: „לא, הוי בני, היא עלמה טובה, מה שעבר עבר, זהו גורלך“.

אולם במידה שהאם יוצאת מבית המארחים באכזבה, היא לעולם לא תחזור אליו.

אם הכל בא על מקומו בשלום ושני הצדדים הביעו את הסכמתם לנישואין, מתחילים שניהם לחקור זה על ייחוסו של זה. שבוע לאחר מכן באה אם החתן לבית הכלה המיועדת ומבקשת רשמית כי בנה ישא את העלמה המיועדת.

גיבוני הטקס מחייבים כי בתחילה תמאן אם הבחורה באמרה כי בתה עדיין צעירה, אולם לאחר מכן היא מסכימה ואומרת כי תתן תשובה בעוד שבוע. לאחר התייעצות עם בעלה מביעה אם העלמה את הסכמתה ומתחילים בטקס החתונה. במקרה זה, שהבחורה איננה קרובת משפחה, הבחור מסתמך על התיאור של אמו ומביע את הסכמתו למען השבע רצון הוריו.

יש וההיכרות נעשית ע"י שליח הגשלח מטעם משפחת החתן למשפחת הכלה או להיפך, במידה ושליח זה הוא קרוב משפחה יהיה השידוך חינם. אולם במקצוע זה עוסקת לרוב שדכנית העורכת היכרות בין בני הזוג תמורת תשלום כספי, תיאור על כך מצוי בעתון מגיד מישרים<sup>2</sup>:

„השדכנית באה ומסתובבת ועורכת היכרות, הבחור לא ראה את הבחורה והעלמה לא ראתה את הבחור, שניהם נפגשים בליל הנישואין. מטורפת, פסחת, צולעת, אטומת לב — מכל מקום — הבחור מסכן ונפל בפה. וכן גם העלמה. יש הבחור גרוע והיא נבונה ורק אלוקים יודע כמה מגרעות יש בו“.

השדכנית מתארת בפני אם הבחור את הכלה המיועדת ומפליגה ביופיה ובכושרה לנהל את הבית. החתן היוזם היה מברר וחוקר אם אמנם אבי הכלה מעוניין להשיא לו את בתו, שאם לא כן הוא לא העז לבקש את יד הכלה לעתיד, מפני שהשבת פני המבקש ריקם נחשבה לעלבון. אולם החתן בדרך כלל סומך על תחבולות השדכנית. השדכנית מנצלת את העובדה כי אבי הכלה מוכרח להשיא את בתו שהגיעה לפרקה. תיאור מפורט של תחבולות שדכנים אלה נמצא בקטע המובאה להלן<sup>3</sup>:

„השדכן העוסק בסחר הבנות, כאשר ילך לאבי הכלה ואמר לו: אתה חייב לתת כך וכך תכשיטים ובגדים מלבד שתי שמלות משי. אבי הכלה אומר לו: איני יכול, ואז השדכן גובר עליו בכוח לשונו ואומר לו: אתה חייב לעשות זאת. מכור כל דבר אשר לך ומשכן את ביתך. מאחר שמשפחת החתן ביקשו יותר וברצוני לפייסם ולשכנעם כי לפלוני יש בת יותר יפה מבתך, ישלמו לחתן יותר ממך, ודע כי בתך כבר מבוגרת ובתו של פלוני צעירה ואם תעכב את בתך לשהיה חדשים עוד לא ירצו בה. אבי הכלה ישמע כך ויחשוב כי דברי השדכן נכונים ויאמין לו“.

בחור המביע הסכמתו להצעת השדכנית נחרץ גורל נישואיו ומתחייב להתחתן עם הכלה המוצעת. השדכנית מראה את הבחורה בשלב הסופי לאחר שמביע את הסכמתו להינשא לה.

ב. ההסתכלות — לאחר שהורי הכלה המיועדת הסכימו להצעת הנישואין, הם מזמינים את החתן יחד עם בני משפחתו למסיבה בביתם. החתן רשאי להביט בבחורה. ילך לביתה בליווי אמו, אביו וקרוביו. ואף הוא רשאי לשוחח איתה, לשאול אותה שאלות כעולה על רוחו. לשם קבלת פני החתן ופמליתו המבקשים את ידי הכלה, עורכים בני משפחתה סעודה לכבוד האורחים, וכאשר באים בני משפחת הבחור לבקש את יד העלמה, בני משפחת העלמה מתחילים לנקות את הבית, שופכים מים וקונים שניים עד שלושה מגשי פירות בשביל בני משפחת הבחור. שלב זה הנקרא בשם מטאינה — הסתכלות — בא לאשר כי יהיו אירוסין, אם החתן ובני משפחתו מסכימים לעריכת החתונה, יקבעו מועד לעריכת האירוסין ויגישו טבעת וממתקים לכלה המיועדת.

ג. הקידוש — אירוסין — החגיגה בליל הקידושין פשוטה ובה יהיו נוכחים מספר קטן של מוזמנים. רובם קרובי משפחה, רב וחכם מקומי הבא לקדש את בני הזוג.

לפי המנהג שהיה בבגדאד יש לאירוסין אופי של נישואין — קידושין.

ובמקרה שהזוג נפרד נחוץ גט פטורין. לפני הקידושין חייב היה אבי הכלה לילך לחכמים ולהוכיח בעזרת שני עדים כי בתו הגיעה לגיל י"ג שנה. על פי עדות זו נותן החכם רשות בכתב ונערכים הקידושין.

מנהג זה גרם לכך כי קידשו בתולות ללא רצונן וללא ידיעתן, די היה אם הניחו מעות בידי הצעירה בנוכחות שני עדים כדי שתיהפך לאשה נשואה. מקרים רבים מובאים בספרו של הרב יוסף חיים המספרים על אנשים שהיו נותנים מעות בידי הצעירה ובכך מקדשים אותה לאישה<sup>4</sup>. לעתים מסר החתן המיועד כסף לאבי הכלה ללא שיראה אותה ובלי שידע במי הוא בוחר מאחר שלאב יש שתי בנות. במקרה זה מוסר האיש לאבי הכלה את הכסף הדרוש בתוספת האמרה: „הרי את מקודשת לי“. דבר זה יצר בלבולים וסכסוכים והביא לקידושי ספק רבים שהובאו בפני בתי דין מוסמכים ויצרו ספרות ענפה של שאלות ותשובות<sup>5</sup>.

באירוסין נהגו לברך על היין. לאחר ברכת האירוסין וטעימה מכוס היין מראה החתן לעדים את כסף הקידושין או את טבעת הקידושין, כדי שידעו שיש כאן שווה פרוטה. במעמד זה הוא אומר: הרי את מקודשת לי בזה כדת משה וישראל. לאחר שהחתן אומר את דבריו אלה ומקדש את הכלה, הוא נותן לה את הכסף או מלביש את טבעת הזהב על אצבע ידה הימנית<sup>6</sup>. הוא מניח את הטבעת באצבע האמצעית הנקראת אמה, החתן שהוא בדרך כלל צנוע וביישן, מבקש להלביש את הטבעת בנוכחות הקהל כשהוא לוקח אותה מאימו והגשים מריעות באמרן: קלי לי לישי.

הגברים והנשים מתיישבים לסעודת הקידושין. בגדאד נהגו לכרוך את יד הכלה במטפחת משי כשמקדשין בכסף או בזהב. הכלה מקבלת את כסף הקידושין בהיות ידה כרוכה למען לא תיראה כענייה המקבלת צדקה. במקרה של קידושין בטבעת לא נוהגים לכרוך את היד במטפחת. לאחר הקידוש ממלאים טופס בו כתובים התנאים וטופס זה מצורף לכתובה שבה כתוב סכום המוהר, וזאת משום שבקרב יהודי עיראק נהגו כי משפחת הבחורה משלמת את הכסף ולא משפחת הבחור. חסרון זה תוקן ע"י כך שקבעו כי במידה שהבחור ירצה לגרש את אשתו יהא חייב לשלם לה חלק מהסכום הנקוב בכתובה, לפעמים שלישי או רבע.

לאחר מכן מתחילה משפחת הכלה להכין את רהיטי הבית התלבושות. בכל הזדמנות החגיגה, כגון חג סוכות, פורים פסח וחנוכה, מקובל כי החתן שולח מתנות ומצרף להן תכשיטים וממתקים. החתן שולח מתנות אלה עד עריכת טקס החתונה. בתקופה שבין הקידושין לערב מריחת החינא רשאי הארוס להתקשר עם ארוסתו, כגון להזמינה לביקור או טיול.

ד. ערב מריחת החינא — המסיבה העיקרית בערב זה נערכת בבית הכלה ונמשכת עד אור הבוקר. לטקס זה מזמינים את משפחת החתן ומזמינים רבים אחרים. הטקס נערך בערב ובו מקשטים את הכלה בחינא, והוא מתקיים ערב החתונה.

ביום החינא, עוד לפני שמתחילה החגיגה בערב, שולחת משפחת החתן המתנות האלה לבית הכלה: שלושה ק"ג מכל אחד מן המינים: חינא, שקדים מצופים בסוכר, ממתקים ונרות.

לאחר הבאת החינא לבית הכלה מתחילים לצבוע לה את כפות ידיה בחינא. בזמן הבאת החינא צובעים את האצבעות והצפורניים של החתן והשושבינים הנקראים בלשון יהודי בגדאד — שבינימאת.

על אצבעות הכלה מניחים ממתקים שונים ולאחר מכן יבואו הילדים והגשים כשהם מריעים ומוחאים כפיים, בעת שהממתקים נזרקים לעבר הכלה רצים הילדים לכל עבר למען זכות בשלל.

למסיבה זו היו מזמינים זמרות יהודיות שנקראו בשם דקאקאת — מקישות על תוף. הן היו שרות שירים בלהג המדובר של יהודי בגדאד ובתמורה קיבלו שכר כספי רב. שיריהן של הדקאקאת ליוו את הכלה במסיבת ליל החינא, בעת שהכלה היתה מתקשטת ומכינה את עצמה לאושר המיוחל. עניינם של שירים אלה טובע על החתן והכלה. בין השירים שהושרו אז נזכיר את השיר המובא להלן בו מביעה אם החתן את רוגזה על שבנה נפל ברשתה של אם הכלה:

היי בריאה! הידך לך על כי ניצחת  
 בגלל התחבולה אשר תכננת  
 אני יגעתי וסבלתי  
 על המגש אותו לקחת  
 — ✨ —

היי בריאה...  
 הכנסת אותו לחדר  
 הגשתי לו צלחת כובה<sup>6</sup>  
 אמרת לו: בוא נשק לה  
 ערמומית, היאך אותו לקחת  
 — ✨ —

היי בריאה...  
 ביקשת ממנו הצמיד  
 כפות ידיו צבע בחינא  
 הוי אלי, הב לנו הכלה  
 זהו אשר ביקשת  
 היי בריאה...  
 ראתי אותו על הגשר  
 נתת לו מחרחת יקרה  
 אמרת לו: אל דאגה  
 במחרחת פיתית אותו

ה. חשיבות החינא — למשיחת ידי הכלה ורגליה בחינא נודעת חשיבות רבה לפני הולכתה לבית החתן. יש נשים שנהגו לשים על החינא חומר הנותן לה גוון ירוק ובכך היא עדיפה על סוג חינא אחר<sup>7</sup>. החינא היא מין אבקה אדומה חומה, מערבבים אותה במיים ומורחים בה את הראש הידיים. קשה למצוא תרגום מדויק למלה חינא אולם נוטים לחשוב כי החינא היא הכופר. היוונים קוראים לחומר זה בשם "סיפרוס" הוזה לאייקפריסין. אולי בגלל העובדה כי נהגו להביאה מהאי הנזכר. מייבשים את עלי החינא. טוחנים אותם ולשים את העיסה במיים. חינא המיועדת לכלה לשים אותה במי וורדים עד שתהיה עיסה עבה ואז מורחים אותה בשערות הראש ובכפות הידיים והרגליים של הכלה. לעיסה גוון ירוק אולם בהיותה על היד היא נעשית חומה בגלל האויר המייבש אותה. את החינא מורחים גם בידיהם של הקרובים ביותר לשמחה.

ו. הרלקת הנרות — בשעת משיחת החינא מדליקים נרות הנקראים נרות דבש. הדלקתם נעשית לקול הנשים המתופפות ומריעות לאות שמחה. גובהו של נר דבש כזה מגיע לשלושת רבעי מטר ויותר, סביבו מדליקים עוד כמה נרות קטנים לגוי ויפוי. נרות אלה נחשבו לאות שמחה.

ז. עריכת הסעודה — ההזמנות לחגיגת ליל החינא בד"כ עפ"י בקשת החתן ע"י גבאי בית הכנסת או ע"י השמש המכריו על כך ביום שבת. על פי הזמנה זו יבואו רבים לשמוח בשמחת בני הזוג ואף ימלאו כרסם באוכל רב. למסיבה זו נוהגים להביא אוכל בשפע רב כי מצווה היא להאכיל את כל המוזמנים ושבח לאבי הכלה הממלא את השולחנות במאכלים רבים. מפאת המצב הכלכלי המעורער של אנשים רבים בתקופה היא, רבים נהגו להשביע את רעבונם משולחנות מלאים כל טוב. שולחנות אלה נערכים לקהל הרב בליל החינא והזמרת משבחת את אבי הכלה על כך שהכין סירים רבים לרעבים.

דברי ימי הקהילה היהודית בבגדאד במאה ה-19 מעידים כי משפחות רבות סבלו מעוני רב עד כי נבצר מהן לשאת בעול ההוצאות והמתנות הרבות שהיו חייבות לספק למוזמנים. לפי דברי יחזקאל עזרה יהושע הלוי, גבאי הנישואין בבגדאד דאז, היו בעיראק קרוב למאתיים בנות שביקשו עזרה לנישואין מקופת החברה לעזרת עניים מחמת שהעוני וההזדקקות בנו בית בעיר בגדאד דאז<sup>8</sup>.

ח. בית המרחץ — לפני הולכת הכלה לבית החתן מביאים אותה לבית מרחץ לשם רחיצה ותסרוקת. את הכלה מלווים לחדר הרחצה בלווית תוף, שירים ונרות. ביום זה מזמינה משפחת הכלה את קרובות החתן להילוות לכלה לבית המרחץ ולסעוד עימה. בחדר הרחצה נמצאת אשה שמקצועה לרחוץ את הכלה, לקשט ולסרק את שערותיה בלווית שירה וזמרה.

רחיצת הכלה נמשכת זמן רב עם כל גינוני הטקס הרבים כגון פיזור מי וורדים ובעיקר בושם ריחני שקרובי משפחתה נקראים להניחו עליה. במקביל לרחיצת הכלה מקשטים גם את החתן ומזלפים על ראשו מי וורדים. ספר מיוחד נקרא להכין את תספורתו ולשים את משחת הכוחל בעיניו. משפחת החתן נושאת בהוצאות רחיצתה וקישוטה של הכלה, הסכום שמשלמים תלוי במעמדה הכלכלי של המשפחה. הוצאות אלה הכבירו מאוד על בני המשפחה בתקופה הגדונה עד כי גאלצו חכמי הקהילה בבגדאד לפרסם תקנה המגבילה את סכום הוצאה זו למינימום<sup>10</sup>.

בשעה הקבועה לכך מומינה הרוחצת את הכלה והיא באה לקול תרועות הנשים, הכלה יושבת על כסא מרופד, גופה עטוף ב בד מגבת רחב עשוי משי והרוחצת כתחילה לרחוץ אותה בסבון בושם, אין לערבב טקס זה עם טקס טבילת האשה שהוא עניין דתי גרידא, לפיו חייבת האשה לטבול במקווה מים חיים, לאחר סיום תהליך זה יוצאת הכלה בחברת בני משפחתה לכיוון בית החתן.

6. וזנהלוכה — בתהלוכה זו נביאים את הכלה מבית אביה לבית החתן. ושם מקבלות את פניו הכלה והברותיה<sup>11</sup>.

6. החופה — להגיגה זו הנערכת בבית החתן נשלחות לבית המוזמן הזמנות הכתובות עברית וערבית, כדוגמה להזמנה כזו אביא נוסח של אחת ההזמנות<sup>12</sup>:  
בבית הכנסת ..... ביום ..... בשעה ..... תיערך החופה של ..... החתן הנעים ..... עם הכלה הנעימה ..... יה"ר בסימנא טבא ובמולה יאה ביר"א ומקווים כי כל אחינו, חברינו וידידינו הקרובים והרחוקים הם ובניהם ונשותיהם יהיו נוכחים ..... יהי היום של שמחת בניהם באושר ושמחה, בעושר וכבוד וכל טוב אמן סלה.

מסיבות החופה נערכו בד"כ בבית הכנסת הנקרא ע"ש מאיר טוויג שהיה בית כנסת חשוב בבגדאד<sup>13</sup>. זמן עריכת החופה הוא אחרי תפילת ערבית. (ע"ן על כך בספר רב פעלים, אבן העזר, ת"ג דף ג"ד ע"י ב', סימן י').  
להגיגה זו מתלבשת הכלה בבגדים מיוחדים יחד עם שתי השושבינות המלוות אותה. הכלה לובשת בגד משי לבן שאורכו כשני מטרים. לראשה היא מניחה כתר העשוי חוטי משי בהירים הרקומים כסף וזהב. שתי השושבינות סוחבות את שולי הבגד ובידן השנייה הן נושאות סל פרחים. גם החתן היה מתלבש בתלבושת מיוחדת. בתחילה נהג ללבוש חלוק וחגורה, ובידו שרשרת ושעון יקרים. אחרי מלחמת העולם הראשונה החל החתן לובש תלבושת אירופאית, שהיא בד"כ חליפה בצבע חום או שחור וחולצה לבנה בתוספת עניבה. החתן עומד ליד הכלה ומעליהם פרחים צבעוניים ועלי תמר ירוקים המתוחים בצורת קשת. במעמד זה בא הרב ומקדש את בני הזוג<sup>14</sup>. הוא שותה מעט יין, מוזג חלק מהיין בגביע קטן המועבר לחתן, החתן שותה ממנו ומעבירו לכלה על מנת שגם היא תשתה ואחריהם שותים המוזמנים הקרובים לבני הזוג ולבסוף שובר החתן את הכוס על הרצפה. מיד עם שבירת הכוס צוהלות הנשים ומריעות. לאחר שבירת הכוס מוזג המקדש כוס שנייה, מברך על היין וחוזר על פעולתו הקודמת וכל המסובים שותים יין ובכך מסתיים הטקס הרשמי.

11. משלוח-זמנות — בערב החופה שולחים בני משפחת החתן לבית הכלה ממתקים שונים. הממתקים מונחים על גבי מגש גדול העטוף במפה יפה. הנשים נושאות את המגש ומריעות תרועות שמחה.

12. מסיבת הבוקר — בלילה שלאחר עריכת החופה, או באחד מערבי השבוע שלאחר מכן, היו עורכים מסיבה גדולה בבית החתן. למסיבה זו הזמנו הורי החתן והכלה, קרוביהם וידידיהם הקרובים ביותר. בני משפחת הכלה נהגו לתת במאורע זה סכומי כסף או תכשיטי כסף וזהב. מתנות אלה שימשו סימן לחיבה וקרבה מצד הורי הכלה וקרוביה.

13. שבת הנשים — בשם זה נקראת השבת שלאחר ליל החופה. באותו יום שבת מבקרות נשים רבות בבית הזוג החדש למען ראות את פני הכלה. בכך מסתיימת למעשה חגיגות הנישואין.

14. גילוי הפנים — כחודש לאחר החתונה מוזמין אבי הכלה את הזוג החדש לביקור בביתו ועורך להם סעודה גדולה<sup>15</sup>. מנהג זה נועד להסיר את הבושה מהחתן ובמעמד זה הוא משתדל להראות את גאוותו ולהבליט את כבודו העצמי

בצורת ישיבתו על הספסל<sup>16</sup>. באותו מעמד נערכת מסיבה, שרים ומזמרים וסועדים את ליבם, לאחר סיום הסעודה, לעת בוקר יתן אבי הכלה מתנה לבני הזוג, מתנה זו נקראת בשם מתנת גילוי הפנים.

ט"ו. צרכי הינומת הכלה — יהודי עיראק היו מייחסים חשיבות רבה לבלוש, הדבר ניכר יפה בפתגמיהם ובעיקר בפיתגם העברי השגור בפייהם: כבוד אדם בבלושו.

בגדי הכלה כוללים שמלות, תכשיטי זהב וחפצים יקרי-ערך אחרים, כלי מטבח ורחצה, כלי מיטה, רהיטים, ארונות לשמירת הבגדים ועוד. הם נהגו לתפור לכלה שמלה רקומה בחוטי משי, כסף וזהב, שכר הרוקמת הגיע לארבעים רופייה ומחיר השמלה לעשרת אלפים רומי, לאמור כשלוש מאות וחמשים רופייה<sup>17</sup>. לפני נהגו לתפור רק שמלה אחת כזו, אולם בסוף המאה ה-19 הוסיפו שמלה נוספת. רוב בגדי הכלה היו מקושטים ברקמות ועיטורי פרחים שהיו אהובים על בני הדור ההוא. הרוקמות היו גשים יהודיות ונוצריות שהתמחו במקצוע זה.

לבוש עיקרי וחשוב בתקופה היא שימשו הגלימה העשויה מחתיכת אריג לעטיפת הגוף וכיסויי פני האשה. הצעיף היה עשוי משיער סוסים, מאחר שיחסו חשיבות רבה לרכוש שמביאה האשה לבית בעלה, עסקו הנשים בשקידה מיוחדת בהכנת בגדי הכלה, מיום האירוסין ועד יום החופה, היו הנשים ממשפחת הכלה עוסקות בהכנת הבגדים. תיאור על כך ימצא הקורא בעתון מקומי שיצא בשלהי המאה ה-19<sup>18</sup>.

תכשיטי הכלה בתקופה היא היו בעיקר, ענק, צמות זהב, טבעות, תורי זהב, צמידים, ואצטרות. תכשיטים אלה נעשו ברובם ע"י יהודים שמקצוע הצורפות היה מקצועם הבלעדי.

חפצי הכלה היו מועברים בפאר רב מביתה לבית החתן על גבי סוסים וגמלים שהיו מקושטים בבוד משי ובצוארם קבוע פעמון גדול. בתהלוכה זו צעדו גברים ונשים לרוב, וליד החתן מנגנים חמרים שהנעימו הליכתו. מאחרי הגברים צעדו הנשים הנושאות את דברי הערך המיועדים לכלה. בשעת העברת התכשיטים נהגו להשמיע שירי שבה לאבי הכלה.

ט"ז. בגדי כלולות החתן — בנוסף לבלוש הכלה חייבת משפחתה לשלוח לחתן את בגדי כלולות החתן, בגדים אלה כוללים חולצה, מכנסיים ואפורה, שרשרת זהב, טלית וכיפה, מטפחות, גרתיק לתפילין וארנק כסף, וכן גרתיק לטבק. חפצים אלה נשלחים לבית החתן בערב שבת, בנוסף לבגד הכלולות עוגד החתן תכשיטים שונים אותם היה מקבל כמתנות, כגון תכשיט בצורת סהרון, וקמיע עשוי זהב.

י"ז. הייצוע — משפחת החתן היתה חייבת להכין את הייצוע לבני הזוג. וכאות הוקרה ושמחה ישלחו בני משפחת הכלה ממתקים ביום תפירתו. ממתקים אלה היו משלכים על היצע המורכב ממזרון, כרים ושמיכות.

י"ח. רהיטים — בני משפחת החתן היו אחראים גם להבאת רהיטים שהיו מורכבים מארגו וממטת עץ, הארגו עשוי עץ ושימש ארון לבגדים ותכשיטים. השמוש בארגו נפסק בסוף המאה ה-19.

י"ט. משלוח מתנות — בבגדאד, בתקופה היא היה מנהג נפוץ שלא להשיא בת ללא נדוניה גדולה וכלי מתנות מרובות ויקרות שהורי הכלה היו חייבים לשלוח לבית החתן בחגים ובמועדים. להלן נביא באור מפורט של המתנות שהורי הכלה היו חייבים לשלוח בחגים ובהזדמנויות אחרות<sup>19</sup>: המשיא את בתו, לאחר החופה הוא חייב לשלוח תכשיטי זהב, בשבת הראשונה שלאחר מכן ישלח מגש גדול מלא עוגות שקדים וממתקים אחרים בלווית דברי צורפות. בחג הסוכות בליל איסרו חג ישלחו כל מיני מתנות. בחג המצות ובחג השבועות ישלח לה מגש מלא עוגות ריקים וממתקים שונים. ובחג הסוכות שלאחר מכן ישלחו דברי מתיקה, בערב החנוכה ישלחו כסא חנוכה בלווית מגש גדול מלא עוגות שקדים, תפוחים ועוד. גם בליל ט"ו בשבט יש לשלוח חפץ, בשבת הפורים ישלחו מגש גדול של עוגת שקדים ועוד. ביום הפורים שתי צלחות דברי מתיקה מגוונים. אולם למשפחות הבינוניות לא היתה אפשרות לקנות חפצים יקרים אלה. משפחות רבות הסתכנו בחובות בגלל הבזבוז הרב לקניית חפצים מיותרים שלא היה לכלה צורך חיוני בהם<sup>20</sup>. מתנות אלה ניקנו רק למען הגאווה וההתפארות. מנהג זה פגע בבנות העניות בצורה קשה ביותר ועל כן בוטל בתחילת המאה ה-20. בשנת תרפ"א — ביום 29.5.1920 התאספו רבני בגדאד וחכמיה ופירסמו הסכמה

בת 13 סעיפים בחתימת הרב הראשי, על ההחלטה חתמו גם 31 חכמים ו-400 נכבדים שתבעו לצמצם את המתנות ולבטל כל מנהג וכל מצב המצריך הוצאות מיותרות.<sup>21</sup>

כ. מוהר ונדונייה — כשירצה אבי הכלה להשיא את בתו, הוא חייב לתת לחתן סכום כסף בהתאם ליכולתו. סכום זה מחולק לשניים: נכסי מלוג, מוהר שיהיה הרכוש הפרטי של האשה העושה בו ככל העולה על רוחה, ונדונייה, סכום כסף בו יקנה החתן כל אשר ירצה לצרכי חופה או ינצל אותו להקמת מפעל מסויים. סכום המוהר לא היה קבוע כלל ונראה כי הוא נקבע על פי מעמדה הכלכלי והחברתי של משפחת הכלה.<sup>22</sup>

ככל שרוב סכום הנדונייה היה הדבר נחשב לשבח בעיני הבריות, דבר שהביא לתופעה השלילית של נישואין בגיל רך, לפעמים היו מייחסים לתשלום הנדונייה חשיבות ראשונית וגדולה יותר מדברים מכריעים אחרים בחיי הנישואין. נוסף לסכום הכסף הניתן בצורת מוהר, מוכן אבי הכלה להוסיף תכשיטים יקרי ערך כגון, ענק ואצעדות. למרות שסכום הכסף אותו משלמים הורי הכלה אינו קבוע הרי הוא תלוי בתנאים אלה:

(1) יכולתו של המשלם; (2) יופיה וגילה של הכלה; (3) מעמדה הסוציאלי של המשפחה ואופיה המוסרי; (4) מחלות תורשתיות לא רצויות הנפוצות במשפחה; (5) מעמדו הסוציאלי של החתן ואופיו המוסרי; (6) יכולתו הכספית של החתן; (7) יופיו של החתן וגילו; (8) מצבו הקודם של החתן, אם הוא גרוש אלמן וכו'.

הורי הכלה מקפידים לשמור על המוהר משרירות ליבו של החתן ועל כך כותבים אותו בשם הכלה. לפעמים ירצה הבעל לשלוח ידו במוהר הזה והאשה נכנעת הן משום אהבתה אליו והן משום פחדה ממנו ומאימיו. אמנם רבים היו הבעלים שרצו לנצל את כספי המוהר לאחר שכספי הנדונייה אולו.<sup>23</sup> הורי הכלה מתנגדים אמנם להוצאות החתן אולם אחרי בירורים רבים, הם מרשים לו לשלוח את ידו במוהר במידה שמתברר כי דבר זה מוצדק.

כ"א. הכלה הרצויה — ההורים היו מטיפים לנישואין עם בני הדור, היו שומרים על בת הדוד ואוסרים נישואיה עם איש זר, בעבר היה אף מנהג של קביעת אשת הבן ביום היוולדו. הבן מיועד לבת דודו שטרם נולדה. יצויין כי הכוונה ב"בת הדוד" היא לבתו של אחי האב, ולא לאחי האם, מפני שאחי האם הוא בחזקת אדם זר. רק האם נכנסת למשפחת האב. יתר על כן, הזכר הוא אשר שומר על הייחוס במשפחתו. עד כמה מקובלים הם הנישואין בין בני הדודים מצד האב תמיד העובדה כי האשה מכנה את בעלה בשם "אבן עמי" — בן דודי — גם אם אינו קרוב משפחה. נראה, כי מנהג זה נבע מהעובדה כי מוטב לשאת בחזרה המוכרת למשפחת החתן מפני שבדרך כלל החתן הכיר אותה יותר מאשר בחזרה אחרת. אסור לאבי הכלה להציע אותה לאדם זר לפני שהוא מציעה לבן דודה הרוצה לשאתה לאשה. אפשר להסביר נישואי קרובים אלה גם ע"י תנאי הדיור בתקופה הנדונה. הבנים הנזכרים נהגו לגור בבית הוריהם גם לאחר שנשאו להם נשים, ובאופן זה גדלו יחד בני-דודים וקרובים אחרים, שיכולים היו להתחתן אלה באלה. נוסף לכך, הקרובים מכירים אלה את אלה. הורי החתן מכירים את אופיה וטיבה של הילדה אותה הם רוצים להשיא לבנם, הסידורים התמריים גם הם קלים יותר להורי החתן והכלה במקרה של נישואי קרובים כל רכוש שיעבור מידיהם לידי בניהם יישאר בתחום המשפחה.

כ"ג. גיל הנישואין — יהודי עיראק נהגו להשיא את הבנות בגיל רך. גיל זה נע בין 8—12 שנה.<sup>24</sup> לתופעה זו יש גם עדות וקובלנה בספרות המוסר המקומית בה נאמר:<sup>25</sup> "כאשר הבת נעשית גבוהה מעט, משתדלת אימה להשיאה. אפילו היא צעירה ואינה מוכנה להריון ולהבאת ילדים, וגם אינה מושלמת ודעתה אינה יציבה ואינה מבינה את המתור והאסור".

קביעת הגיל בתקופה ההיא היתה קשה ביותר, משום שלא נהגו להוציא תעודת לידה והגיל נקבע רק עפ"י זכרון ההורים או קרובי המשפחה. קרובים אלה העידו כפי ראות עיניהם למרות שבניהם היו צעירים.<sup>26</sup>

הנישואין בגיל צעיר גרמו לתוצאות בלתי נעימות כגון אי-ידיעה בגידול ילדים וטיפול בהם, רבות הנשים שנעשו עקרות בשל נישואי בוסר אלה, אחרות

הפילו את בנן בכורן, בנוסף למחלות הרבות שנבעו מכך. בייחוד בולטת העובדה כי התינוקות שנשנים אלו הביאו לעולם היו חלשים ורזים<sup>27</sup>. נישואי הבת בגיל צעיר הביאו לאי הבנה וריב ששררו בין בני הזוג וגרמו לכך שהאשה תעזוב את בית חתנה ותשוב לבית הוריה.

שליח א"י, ר' אפרים ניימרק, שביקר בשנת תרמ"ד — 1884, בעיראק התרעם בספר מסעותיו על המנהג להשיא את הבנות בגיל רך<sup>28</sup>. לאחר שנה זו ובגלל התוצאות השליליות הכרוכות בנישואין בגיל צעיר, ראו רבני עיראק צורך לבטל מנהג זה. בשנת תרנ"ד — 1894, הם החליטו שלא לארס בחורה לפני שימלאו לה שלוש עשרה שנה, וכן לא להשיא בחורה אם לא ימלאו לה שש עשרה שנה<sup>29</sup>.

לסיום נעיר כי המנהגים שנסקרו במאמר זה מיועדים לנישואין ראשונים ולא לנישואין של בני זוג שנפרדו ונישאים בשנית.

אוניברסיטה דרופסי, פילדלפיה.

- 
- (1) מגיד מישרים (כתוב בערבית—יהודית), הו"ל ע"י שלמה תחיתא, כלכתא, תרנ"א—תרס"א, מיום 18.1.1894.
  - (2) שם, מיום 14.6.1900.
  - (3) שם, מיום 8.3.1894.
  - (4) רב פעלים, מאת ר' יוסף חיים. ירושלים, תשכ"א, אבן העזר, ח"ז, סימן י דף מ"ט ע"ב.
  - (5) שם, דף מ"ח, ע"א, א' ב' סימן ה'.
  - (6) שם, ח"א, דף פ"ה, שאלה י"ב.
  - (7) כובה — מאכל יהודי עיראק העשוי מבשר כתוש וגריסיחיה, כעין כדורי בשר.
  - (8) תיאור טקס זה מובא מפי עד ראיה בהמגיד שנה שביעית, גליון 10, 5.3.1863 והשוה: J. B. Fraser, *Travels in Koordistan Mesopotamia, etc.*, London, 1840, p. 223
  - (9) מגיד מישרים מיום 15.2.1894.
  - (10) שם, מיום 19.4.1894.
  - (11) תיאור תהלוכה כזו עיין ו. שור — ספר מחזות החיים, וינא, תרמ"ה, ע"מ 51.
  - (12) מגיד מישרים, מיום 12.1.1893.
  - (13) עיין מ. בניהו מסע בבל, ירושלים, תשט"ו, ע"מ ג"ה.
  - (14) מסעי ישראל, מאת בנימין ישראל בן יוסף, תרגום ד. גורדון, ליק, תרנ"ט ע"מ 48.
  - (15) מסע בבל, ע"מ כ"א.
  - (16) מגיד מישרים, מיום 1.12.1892.
  - (17) שם, מיום 8.3.1894.
  - (18) עיין שם, מיום 4.7.1895.
  - (19) מגיד מישרים, מיום 22.2.1894.
  - (20) שם, מיום 16.2.1893, 22.2.1894, 22.9.1894.
  - (21) העתון לסאן אלערב, שנה א', גליון 66, מיום 23.9.1921, ע"מ 3.
  - (22) מגיד מישרים, מיום 19.4.1894.
  - (23) שם, מיום 1.3.1894.
  - (24) מסעי ישראל, ע"מ 47, המגיד גליון 17, ע"מ 147—146.
  - (25) קאנון אלנסא, (מהדיר) יוסף חיים בן אליהו מבגדאד, בגדאד, תרס"ו ע"מ ט"ו, והשוה מגיד מישרים, מיום 14.6.1900.
  - (26) רב פעלים, אבן העזר, ח"א, דף פ"ה, שאלה י"ב, וכן ח"ג דף מ"ח ע"מ א' סימן ה'.
  - (27) מגיד מישרים, מיום 19.4.1894.
  - (28) משא בארץ הקדם לר' אפרים ניימרק, מהדורת א. יערי, ירושלים תש"ו, ע"מ ס"ב ס"ג.
  - (29) מסע בבל ע"מ ר' הערה 8.